

Шаповалова І. В.,
кандидат філософських наук, доцент кафедри
соціально-гуманітарних дисциплін
Національного університету кораблебудування
імені адмірала Макарова (Україна, Миколаїв),
e-mail: ira.shapovalova@gmail.com,
<https://orcid.org/0000-0001-6781-7697>

ВЗАЄМОДІЯ МОРАЛІ І РЕЛІГІЇ ЯК СУСПІЛЬНИХ РЕГУЛЯТОРІВ (СОЦІАЛЬНО- ФІЛОСОФСЬКИЙ АНАЛІЗ)

Стаття присвячена соціально-філософському аналізу моралі і релігії як суспільних регуляторів життя суспільства і людини. Розглядається питання взаємодії, взаємозалежності моральних принципів і релігійних цінностей, що являють собою світоглядно-ціннісну та мотиваційно-стимулюючу основу життєдіяльності людини в сучасному суспільстві. Продемонстровано, що феномени моралі і релігії – це найстародавніші форми суспільної свідомості і прояви суспільної активності людини, що зазнають постійного впливу, як внутрішніх соціально-економічних, політичних, соціокультурних трансформацій, так і глобальних викликів.

Ключові слова: мораль, релігія, суспільство, людина, моральні цінності, духовна культура.

Постановка проблеми. Актуальність теми. Питання моралі і релігії завжди знаходилися у центрі дослідницької уваги вчених різних галузей суспільствознавства, адже мораль і релігія виступають найвпливовішими соціальними регуляторами людської життєдіяльності, формами прояву суспільної активності людини. У сучасних умовах потреба в аналізі моралі і релігії в різноманітних їх аспектах актуалізується з двох позицій. З одного боку – у контексті світоглядних змін, що відбуваються у всьому світі в руслі тенденцій глобалізації, гуманізації та інформатизації, які відображаються серед іншого і в певних змінах у моральних настановах, правилах і нормах. Тема дослідження є актуальною, оскільки аналіз моралі і релігії як компонентів свідомості особистості в умовах реформування майже всіх сфер життя України порушує цілий спектр нетрадиційних соціально-філософських проблем, зокрема, необхідність переосмислення морального та релігійно-духовного буття людини. Феномени моральної і релігійної свідомості на тлі сучасних історичних, соціокультурних, духовних процесів набувають нових модальностей та взаємозалежностей, що вимагає окремого наукового підходу, аналізу та вирішення.

Мета та завдання дослідження полягають у встановленні характерних особливостей моралі і релігії як регуляторів суспільних відносин, їх нормативно-ціннісних складових, з'ясуванні становлення і розвитку цих феноменів в історичній ретроспективі та умовах соціальної реальності України, а також аналізі аспектів їх взаємодії і взаємовпливу.

Ступінь наукової розробки проблеми. Концептуальними для дослідження моралі та аналізу проблеми співвідношення моралі та релігії є праці античних мислителів – Сократа, Платона, Аристотеля. Дослідження релігійної основи моралі отримало найбільшу конкретність у роботах І. Канта, С. Марешаля, Г. Гегеля, Л. Фейєрбаха, Ф. Ніцше, Е. Фромма, І. Огієнка, О. Дробницького, Л. Коновалової та ін.

У тій чи іншій мірі проблеми духовно-моральних і релігійних цінностей особистості і суспільства торкалися М. Бердяєв, В. Винниченко, С. Булгаков,

М. Грушевський, М. Драгоманов, М. Лоський, О. Потебня, В. Соловйов, Г. Сковорода, Т. Шевченка, П. Флоренський, С. Франк та інші філософи, літератори і державні діячі. Вони відзначали важливість впливу моральних і релігійних факторів на розвиток суспільства та досліджували взаємозв'язок та взаємовплив моралі і релігії як форм суспільної свідомості.

Із сучасних вчених заслуговують на увагу а також праці цієї проблематики В. Андрущенко, А. Амвросова, С. Анісімова, Р. Апресяна, В. Бакірова, В. Бачиніна, І. Бичка, Г. Волики, М. Гончаренко, Г. Горак, Г. Гребенькова, А. Гусейнова, О. Дробницького, Л. Губерського, Т. Гугніної, А. Єрмоленка, А. Здравомислова, М. Кагана, О. Коблікова, Р. Косолапова, М. Алієва, Г. Завально, В. Лозового, Л. Мітрохіна, В. Малахова, В. Мовчана, М. Тофтула, статті О. Скрипника, В. Гараджи, А. Колодного, С. Кримського, Л. Попова, Г. Беразової та інших.

Виклад основного матеріалу. Сучасний етап розвитку суспільних відносин в умовах постіндустріального, глобалізованого світу, з високими досягненнями інформаційних технологій, потужним розвитком ринкових відносин, політичними, соціокультурними та економічними трансформаціями поглибили і посилили дисбаланс матеріального і духовного в житті людини, актуалізувавши питання пошуку пріоритетів подальшого розвитку духовного потенціалу суспільства, соціокультурної (в тому числі і релігійної) самоідентичності особистості та дієвих “ліків” для морального одужання суспільства і людини. Сьогодні, як ніколи раніше, оголені серйозні суперечності між усвідомлюваними загальнолюдськими ідеальними уявленнями про моральні якості особистості і тими засобами впливу, які часто роблять вчинки аморальними. Процес переоцінки духовних цінностей, який можна спостерігати, свідчить про те, що відбувається стихійний, самоорганізаційний, іноді хаотичний, шлях формування принципово нових засад моралі та нових моделей релігійних відносин в суспільстві.

Одним із найважливіших теоретичних і практичних завдань, необхідних для виживання спільноти, стає формування нових форм та параметрів цивілізованої моралі сучасного суспільства, постійне звернення до скарбниць релігійно-духовних традицій, з метою гармонізації міжлюдських стосунків, формування середовища толерантної співдружності різних культур і релігійних світоглядів, відродження духовного стрижня особистості та подолання деструктивних соціальних тенденцій сучасного як українського, так і західного суспільства. Адже мораль і релігія є складовими елементами, що активно впливають на розвиток всієї системи суспільного життя.

Для реалізації дослідницької мети цієї статті необхідно насамперед визначити зміст і сутність понять моралі та релігії. Термін “релігія” (religio) має латинське походження, в Стародавньому Римі він використовувався для позначення обов'язків людини по відношенню до надприродних сил або істот. Цицерон пов'язував його з латинським “religare” – “збирати, благоговіти, дотримуватися”.

Термін “мораль” походить від латинських слів “mos”, “mores”, що означає “спокій”, “мода”, “звичай”, “вдача”. Поняття “мораль” означає певний звичай, традицію – звичай сприймати світ через критерійний поділ на добро і зло. Давньоримський оратор і філософ Цицерон, спираючись і прямо посилаючись на досвід Аристотеля, утворив прикметник “moralis” (“моральний”), тобто той, що відноситься до вдачі, характеру. Значно пізніше (приблизно в IV ст.) утворилося слово “moralitas” (“мораль”).

Мораль у світлі традиційного соціально-філософського дискурсу постає як форма суспільної свідомості, яка відбиває дійсність у вигляді моральних норм, принципів, правил поведінки. Так, В. Малахов визначає мораль як форму суспільної свідомості, що являє собою “сукупність принципів, вимог, норм і правил, які регулюють поведінку людини в усіх сферах її суспільного життя. В моралі відбиваються цінності, що склалися в суспільстві, в нормах поведінки людей, які закріплені в поняттях добра, честі, совісті, справедливості тощо. Усі ці поняття мають оцінний і регулюючий характер [7, с. 25]”.

Предметом відображення моралі як форми суспільної свідомості є ставлення людини до людини, до соціальної спільноти, до суспільства і навпаки. За структурою моральна свідомість складається з рівня побутової моральної свідомості (моральні почуття, емоції, повсякденні норми, уявлення про добро і зло) і теоретичного рівня (сукупність норм і оцінок, понять і принципів, що регулюють відносини між людьми за посередництвом громадської думки). Відповідно моральність є фундаментальною рисою, яка визначає людський облік як такий [12, с. 292].

Моральні відносини, проходячи через свідомість суспільства і людини, об’єктивуються, “зрошуються”, органічно поєднуються зі всіма іншими видами суспільних відносин. Відображаючи мораль і регулюючи вплив зворотним чином на суспільні відносини – ця теза знаходить тим самим нове своє підтвердження. Включені в систему моральності основні її компоненти – моральні відносини і моральна свідомість – безперервно взаємодіють один з одним.

На мораль як свідомість і як форму суспільних відносин не може не впливати релігійний чинник, звернення до нього завжди необхідне в контексті пошуку підстав моральних законів. Що є такими підставами: тимчасова і змушена угода, суспільний договір, суб’єктивна думка чи абсолютне Богом дане встановлення? Відносні ці підстави чи абсолютні? Адже, якщо ми говоримо, що в основі моралі лежать загальнолюдські вічні цінності, є сенс визнати абсолютність її принципів. Якщо ж, наприклад, йдеться про реалізацію моральних вимог в медичній етиці чи в геронтології, то більш очевидною видається відносність моральних принципів [2].

Релігія як суспільний інститут, ще з найстародавніших часів визначала вимоги до соціальної поведінки людей, здійснювала регулятивний вплив на суспільні відносини. Релігійні норми поведінки стосувалися не тільки здійснення культу, а й особистого та суспільного життя людини. Вони мають імперативний характер, впливають на поведінку людей і є певним видом соціальних норм.

Коли говорять про залежність моралі від релігії, то звичайно мають на увазі авраамічні релігії (їудаїзм, християнство, іслам) в їх конфесійних формах, що історично склалися. Проте існували цілі епохи і народи, величезні етичні досягнення, що мали, ще в язичницькому періоді своєї історії. Найяскравіший приклад – Стародавня Греція. В рамках старогрецької культури помірність, мужність, справедливість, мудрість були визначені як чесноти, саме стародавні греки сформулювали “золоте правило моральності”, розробили поняття етики. Нарешті, існують цілі цивілізації, які по звичних канонах авраамічних вірувань взагалі є безрелігійними, але які в той же час блискуче довели свою етичну дієздатність. Така, наприклад, китайська цивілізація.

У релігійному світогляді в центрі роздумів про проблеми моралі завжди було поняття справедливості. Як зазначає дослідниця Т. Гугніна, це є правомірним як для християнства, так і для буддизму, ісламу та їудаїзму [5].

Так, їудаїзм у сфері соціального життя виставляє дві вимоги: право і справедливість. З другої впливає ще один постулат – морально-економічний, а саме, обов’язковість справедливого розподілу. Резюме етики буддизму полягає в тому, що всі людські проблеми вирішує альтруїзм. Згідно християнства, кожна людина повинна вносити свій особистий внесок (у тому числі і моральний) в загальну справу за умови, що всі працюють, виконуючи різні ролі. Одним з найважливіших моральних принципів ісламу є вимога розумного споживання та заборона марнотратства і зловживання накопиченим багатством [5, с. 11-12].

Протилежну і доволі категоричну оцінку релігії дає відомий філософ С. Булгаков, який писав: “релігія, яку хочуть цілком звести до моралі, в своїй цілісності знаходиться вище моралі і тому вільна від неї: мораль існує для людини у відомих межах, як закон, але людина повинна бути спроможна піднятися і над мораллю. Нехай вдумуються у сенс тих оповідань Біблії, коли Бог, для цілей релігійного будівництва і для випробування віри, дозволив або повелів діянню, що протирічає моралі: жертвоприношення єдиного сина, кроваве знищення цілих народів, обман, злодійство” [4, с. 46].

Заслужують на увагу також психологічне пояснення феномену релігії соціального психолога Е. Фромма, який визнає наявність в людській природі релігійної потреби, яка властива всім людям. Він запропонував власне визначення релігії: “під релігією я розумію будь-яку систему мислення і дії, що поділяє групу, і яка дозволяє індивіду вести усвідомлене існування та дає об’єкт для відданого служіння” [11, с. 158]. Дослідник, взявши за основу домінуючий принцип антропоцентризму, розглядає релігії як певний інструмент розкриття людського потенціалу. Е. Фромм виділяє різні типи релігій та релігійного досвіду. Найбільш значимими серед них виступають авторитарні і гуманістичні. Головним принципом авторитарної релігії є слухняність, повна підпорядкованість вищій силі: “суттєвим елементом авторитарної релігії та авторитарного досвіду є повна капітуляція перед силою, що знаходиться за межами людини” [11, с. 167]. “Гуманістична релігія, навпаки, обирає центром людину

та її силу” [11, с. 168]. До гуманістичних релігій Е. Фромм відносить ранній буддизм, даосизм, вчення пророка Ісаї, раннє християнство, вчення Сократа, Спінози, релігію розуму Великої Французької революції. Таким чином, вчений виділяє релігії теїстичні (в традиційному розумінні) і релігії світські [10, с. 176].

Вплив релігійного чинника є особливо важливим в умовах сучасної вітчизняної ситуації – адже в стані трансформації, невизначеності і нестабільності соціальна система неминуче стає відкритою впливу факторам несвідомого, ірраціонального – чи не найсильнішим з яких є релігія.

Загалом, можна стверджувати, що на зміст моральних принципів – незважаючи на їх вічний характер – впливає та картина світу, в рамках якої вони розгортаються. Так, у релігійній картині світу моральні закони проголошуються встановленими Богом і особистість практично не має права їх вибору – адже недотримання цих законів призводить до страждань при тілесному житті і у вічному потойбічному житті. У науковій же картині світу моральні настанови є похідними від суспільства і культури, а релігія залишається одним із чинників, що тією чи іншою мірою впливають на них.

Зрозуміло, що в українських умовах на мораль як соціальний інститут впливає і в найближчому майбутньому буде впливати православна ментальність. Адже українці сформувалися ментально під впливом християнської культури (хоч і багаторазово були змушені відмовлятися від неї), і тому правомірною є думка, що саме в ній варто шукати наші моральні і психологічні опори й підґрунтя. При цьому центральним посередником, який передає світу моральний закон, є фігура Христа [6, с. 34].

Християнство, безперечно, є одним з найвеличніших явищ в історії людства, розглядаючи його в аспекті етичних норм. Тому ми можемо говорити про тісний зв'язок моралі з релігією, а також про вплив цих двох потужних регуляторів на інші сфери життя суспільства, а саме, на освіту, науку, мистецтво і т. д.

Християнська мораль знаходить свій вираз в своєрідних уявленнях і поняттях про етичне і аморальне, в сукупності певних моральних норм (наприклад, заповідей), в специфічних релігійно-етичних відчуттях (християнська любов, совість, ін.) і деяких вольових якостях віруючої людини (терпіння, покірність та ін.), а також в системах етичного богослов'я і теологічної етики. Всі перераховані елементи складають християнську етичну свідомість.

Головною особливістю християнської (як і взагалі всякої релігійної) моралі є те, що її основні положення ставляться у зв'язок з догматами віровчення. Оскільки “богооткровенні догмати” християнського віровчення вважаються незмінними, основні норми християнської моралі, в їх змісті, також відрізняються відносною стійкістю, зберігають свою силу в кожному новому поколінні віруючих людей. В цьому полягає консервативність релігійної моралі, яка і в соціально-історичних умовах, що змінилися, несе вантаж етичних забобонів, успадкованих від минулих часів. Іншою особливістю релігійної моралі, що витікає із її зв'язків з догматами віровчення, є те, що в ній є такі етичні

повчання, які неможливо знайти в системах нерелігійної моралі. Таке, наприклад, християнське вчення про страждання-благо, про всепрощення, про любов до ворогів, не опір злу та інші положення, що знаходяться в суперечності з насущними інтересами реального життя людей.

Що стосується загальних положень християнства, по відношенню до інших систем моралі, то вони отримали в ньому значну зміну під впливом релігійно-фантастичних уявлень. В самому стислому вигляді християнську мораль можна визначити як систему етичних уявлень, понять, норм і відчуттів та відповідної їх поведінки, тісно пов'язаної з догматами християнського віровчення. Моральний кодекс християнства створювався століттями, в різних соціально-історичних умовах. Внаслідок цього в ньому можна знайти самі різні ідеологічні нашарування, етичні уявлення різних суспільних класів і груп віруючих. Цим визначається крайня суперечність християнської етичної свідомості та практичної моралі християн.

На взаємозалежність моральних і релігійних чинників в суспільному житті звертає увагу в своїх творах відомий український історик і письменник, громадський діяч І. Огієнко, який яскраво висвітлює моральні цінності українського народу, поєднуючи морально-ціннісний потенціал рідної мови і християнську мораль антропоцентричної орієнтації. В його тлумаченні релігійна духовність у контексті рідномовного виховання виступає універсальною діяльнісно-етичною силою, яка здатна сприяти духовному вдосконаленню нації. На думку І. Огієнка суспільні ідеали не можуть бути втілені поза християнським підґрунтям, яке забезпечує панування духовних і загальнолюдських моральних цінностей. Однак, при цьому релігія як один із головних засобів збереження моралі народу в творах І. Огієнка тісно переплетена із суто світським возвеличенням таких компонентів української культури, як мова й пісня, як традиції храмової архітектури і художнього оздоблення церков, як побутове мистецтво тощо [8; 9].

Важливою відмінністю християнської моралі від інших релігій є її внутрішній характер: її моральні норми частіше поширюються на поведінку людей і їх внутрішні почуття, ідеї і думки тощо – на внутрішній світ загалом. Тому і вплив християнських моральних норм може бути сильнішим на окрему особистість, ніж на державу чи іншу спільноту в цілому [1, с. 121].

І тим не менш, синергія моральної та релігійної свідомості завжди, в тій чи іншій мірі, впливала і на державно-політичні процеси. Адже відносини, які регулюються релігійною мораллю, надзвичайно різноманітні: це і міжособистісні зв'язки між людьми, і міжнаціональні, міжконфесійні і міждержавні взаємини. Є. Ананьєва виділяє два рівні впливу релігійної моралі на державно-політичні процеси: 1) політеїзм (язичество) і 2) монотеїзм [1, с. 118-121; 132]. Перший із цих рівнів релігійних моральних норм спирався на пророцтва і ритуали, побудовані на основі спостереження природних явищ і практичного досвіду. Норми же другого рівня проголошувались і сприймалися як дані згори. Причому якщо говорити про християнство, то вплив його моральних норм на суспільно-політичне

життя поступово змінювався. Спочатку для християн політика відступила на другий план, поступившись місцем внутрішньому самовдосконаленню у зв'язку з уявленням про існування життя після смерті. Однак, мірою поширення християнства його ставлення до політичного життя змінювалось у бік втягування релігії в політичні інтереси держави.

На жаль, сьогодні в Україні вплив релігії на становлення моралі нового типу є суперечливим і навіть парадоксальним. Часто-густо можна спостерігати, що повернення суспільства до релігійних ідеалів і цінностей виражається скоріше в зовнішніх атрибутах: люди беруть участь у різних ритуалах, починаючи з хрещення і закінчуючи запрошенням священників на похорон для відспівування померлих, активніше ходять на службу, приймають обряди освячення свого бізнесу і матеріальних цінностей: будинків, авто тощо – натомість виражені в релігійних заповідях вічні загальнолюдські цінності любові, добра й краси не так активно входять в повсякденне життя.

Такі суперечливі тенденції поширюються не тільки на теренах нашої країни, так українська дослідниця Г. Безарова вважає: “В сучасному світі релігія втратила свою роль морального імперативу: маємо не етику, а етикет релігії; релігійні моральні приписи постають не як норми, що обов'язкові для дотримання, а як об'єкт бажань/небажань вірних у їх користуванні, як засіб, за допомогою дотримання якого можна засвідчити громадськості свою певну конфесійну належність, вірність традиції батьків. Епоха глобалізації принесла кардинальні зміни: у суспільстві з'явилася величезна кількість нових віань, запозичених культурних цінностей і ціннісних систем, філософських і псевдофілософських концепцій. Це приводить до того, що все більше і більше людей намагаються жити своїм розумом, міняючи традиційні для нашої країни християнські цінності на щось інше” [3, с. 79].

Російський дослідник Л. Попов зазначає, що схожість і відмінність моралі і релігії виявляються і в характері реалізації ними своїх функцій: регулятивної, інтегративної, світоглядної, виховної і ін. Спільність багатьох функцій свідчить про близькість цих явищ. В той же час слід мати на увазі, що реалізуються ці функції по-різному. Наприклад, релігія доволі активно використовує культ, свої організації. У моралі таких можливостей немає. Релігія об'єднує переважно представників певної конфесії і ставлення до представників інших віросповідань часто буває доволі складним. Тому історії відомі численні кровопролитні релігійні війни. А інтегративна функція моралі носить універсальний характер, поширюється на всіх людей без винятку, що обумовлено їх загальнолюдським характером [10].

Висновки. Отже, мораль і релігія – це соціальні явища, кожне з яких має якісну своєрідність. Кажучи про “релігійну мораль”, необхідно співвіднести це поняття і з релігією, і з моральністю як формами суспільної свідомості, з властивим кожній з них специфічним способом регуляції соціальної поведінки людини.

Потрібно визнати, що в цілому відносини релігії і моралі непрості. Усяка релігія, як зв'язок людини з Богом, містить у собі і певну систему норм моралі, що

визначає принципи даного зв'язку з позицій добра. Зближує релігію і мораль віра в кінцеве торжество добра і справедливості. Без останнього повноцінне моральне життя неможливе. Це свідчить про те, що і в релігії, і в моралі домінуюче місце займає емоційно-чуттєва сфера, а також тільки мораль і релігія піднімають питання про значення людського життя. В сучасній Україні поступово відбувається непростий процес трансформації всіх сфер життя, переосмислення змісту конкретно-історичних моральних цінностей, становлення самобутньої моделі релігійно-духовної християнської культури, що забезпечує формування національного характеру і національної ідентифікації народу України.

Список використаних джерел

1. Ананьева Е. П. Религиозная мораль и ее влияние на политико-правовой режим в истории общества / Е. П. Ананьева // Культура народов Причерноморья: Научный журнал. – 2004. – № 52. – Т. 1. – С. 118-122.
2. Безруков В. Мораль та етика в геронтології // Вісник НАН України. – 2002. – № 2.
3. Безарова Г. Моральність і релігійність у сучасному світі: порівняльний аналіз // Релігія та Соціум. Культурологія та психологія. – 2013. – № 2 (10). – С. 75-80.
4. Булгаков С. Н. Свет невечерний. М., 1994. URL: https://royallib.com/book/s_n_bulgakov/svet_nevecherniy_sozertsaniy_a_i_umozreniya.html
5. Гугніна Т. О. Моральна регуляція підприємницької діяльності (філософсько-управлінський аналіз): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. наук з держ. упр.: спец. 25.00.02 “Механізми державного управління” / Т. О. Гугніна. – К., 2000. – 19 с.
6. Жаловага А. С. Християнська мораль, віра, психологія: точки перетину // Вісник житомирського державного університету ім. І. Франка. – 2005. – № 20. – С. 32-35.
7. Малахов В. А. Етика. Курс лекцій [навч. посібник для студ. вищ. навч. закладів]. – 6-е вид. – К.: Либідь, 2006. – 384 с.
8. Огієнко І. Українська культура. Коротка історія культурного життя українського народу. – К.: Абрис, 1991. – 227 с.
9. Огієнко І. Наука про рідномовні обов'язки. – Львів: Фенікс, 1995. – 144 с.
10. Попов Л. А. Религия и мораль: взаимодействие в современных условиях // Общественные науки и современность. Культура. – 1999. – С. 171-178.
11. Фромм Е. Психоанализ и религия // Сумерки богов. – М.: Политиздат, 1990. – С. 143-221.
12. Шаповалова І. В. Мораль як суспільний інститут: проблеми осмислення в системі сучасних соціально-економічних координат // Гілея: науковий вісник : зб. наук. праць. К.: НПУ ім. М. П. Драгоманов, 2008. – Вип. 17. – С. 291-299.

References

1. Ananeva E. P. Religioznaya moral i ee vliyanie na politiko-pravovoy rezhim v istorii obshestva / E. P. Ananeva // Kultura narodov Prichernomorya: Nauchnyy zhurnal. – 2004. – № 52. – Т. 1. – С. 118-122.
2. Bezrukov V. Moral ta etika v gerontologiyi // Visnyk NAN Ukrayiny. – 2002. – № 2.
3. Bezarova G. Moralnist i religijnist u suchasnomu sviti: porivnyalnyi analiz // Religiya ta Socium. Kulturologiya ta psihologiya. – 2013. – № 2 (10). – С. 75-80.
4. Bulgakov S. N. Svet nevechernij. M., 1994. URL: https://royallib.com/book/s_n_bulgakov/svet_nevecherniy_sozertsaniy_a_i_umozreniya.html
5. Gugnina T. O. Moralna regulyaciya pidpriyemnickoyi diyalnosti (filosofsko-upravlinskij analiz): avtoref. dis. na zdobuttya nauk. stupenya kand. nauk z derzh. upr.: spec. 25.00.02 “Mehanizmi derzhavnogo upravlinnya” / T. O. Gugnina. – K., 2000. – 19 s.
6. Zhalovaga A. S. Hristiyanska moral, vira, psihologiya: tochki peretinu // Visnyk zhitomirskogo derzhavnogo universitetu im. I. Franka. – 2005. – № 20. – С. 32-35.
7. Malahov V. A. Etika. Kurs lekcij [navch. posibnik dlya stud. vish. navch. zakladiv]. – 6-e vid. – K.: Libid, 2006. – 384 s.

8. Ogiyenko I. Ukrayinska kultura. Korotka istoriya kulturnogo zhittya ukrayinskogo narodu. – K. : Abris, 1991. – 227 s.

9. Ogiyenko I. Nauka pro ridnomovni obov'yazki. – Lviv : Feniks, 1995. – 144 s.

10. Popov L. A. Religiya i moral: vzaimodejstvie v sovremennyh usloviyah // Obshestvennye nauki i sovremennost. Kultura. – 1999. – s. 171-178.

11. Fromm E. Psihoanaliz i religiya // Sumerki bogov. – M. : Polityzdat, 1989. – S. 143-221.

12. Shapovalova I. V. Moral yak suspilnij institut: problemi osmisleniya v sistemi suchasnih socialno-ekonomichnih koordinat // Gileya: naukovij visnyk : Zb. Nauk. prac. K. : NPU im. M. P. Dragomanov, 2008. – Vyp. 17. – s. 291-299.

Shapovalova I. V., candidate of Philosophical Sciences, Associate Professor of the Department of Social and Humanitarian Sciences Admiral Makarov National University of Shipbuilding (Ukraine, Mykolaiv), e-mail: ira.shapovalova@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0001-6781-7697>

THE INTERACTION OF MORALITY AND RELIGION AS SOCIAL REGULATORS (SOCIO-PHILOSOPHICAL ANALYSIS)

The article is devoted to the socio-philosophical analysis of morality and religion as social regulators of society and person. The question of interaction, interdependence of moral principles and religious values, which are the worldview-value and motivational-stimulating basis of human life in modern society, is considered. It is demonstrated that the phenomena of morality and religion are the most ancient forms of social consciousness and manifestations of human social activity, which are constantly influenced by both internal socio-economic, political, socio-cultural transformations and global challenges.

Keywords: morality, religion, society, person, moral values, spiritual culture.

* * *